

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีการศึกษา

๓.๑ กรอบวิธีคิดในการรวบรวมข้อมูล

ในระหว่างรวบรวมข้อมูลนั้นผู้ศึกษาต้องทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆ กันด้วย เพื่อสามารถทำความเข้าใจและตอบโต้ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามให้ทันท่วงทีและให้การศึกษาบรรลุผลให้มากที่สุด(Interactive-reactive approach) โดยไม่ยึดติดกับกรอบแนวคิดทฤษฎีตายตัว แต่พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง แก้ไขและตอบโต้ทั้งด้วยแนวคิดและคำถามอยู่ตลอดเวลา ซึ่งวิธีการนี้อาจเทียบเคียงกับที่กิดเดนส์เรียกว่า “double hermeneutic”¹ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีและเชิงการตีความระหว่างความรู้อย่างเป็นทางการเป็นผลทางสังคม(social scientific knowledge)และปฏิบัติการของมนุษย์(human practices) นั่นคือความรู้ทางสังคมนั้นสามารถมีผลและเปลี่ยนแปลงกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ได้ กล่าวคือว่าผู้กระทำทางสังคม(social actors)หรือทั้งผู้ถูกวิจัยและนักวิจัยต่างใช้ภาษาในการไตร่ตรองสะท้อนคิด(reflexivity)ซึ่งกันและกัน โดยผู้ถูกวิจัยได้ใช้“ภาษา”เพื่ออธิบายสิ่งที่พวกเขาทำ ซึ่งอาจเป็นคำอธิบายที่ไม่ตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง แต่อาจเป็นสิ่งที่พวกเขาคิดว่าควรเกิดขึ้น

ดังนั้นรูปแบบการโต้ตอบที่ผู้ให้สัมภาษณ์มีต่อผู้สัมภาษณ์ดังกล่าวนี้ บูร์ดิเยออาจเรียกว่า “คำอธิบายที่เป็นทางการ”(official accounts)² ซึ่งตัวผู้วิจัยเองก็ตกอยู่ในเกมของภาษานั้นด้วย โดยใช้ภาษาในการอธิบายการกระทำของผู้ถูกวิจัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงควรใส่ใจความสัมพันธ์ระหว่างภาษาลงกับภาษาที่เป็นจริงอย่างเป็นทางการเป็นผลทางสังคม(scientific language) รวมทั้งพยายามต้นตัวกับข้อเท็จจริงต่อความเข้าใจเกี่ยวกับโลกทางสังคมซึ่งอาจส่งผลต่อการทำความเข้าใจของผู้ถูกวิจัยได้ หมายความว่าให้ระมัดระวังอย่าใช้วิธีคิด/โลกทัศน์ของผู้วิจัยไปตีความผู้วิจัย เพราะอาจนำไปสู่การบิดเบือนและการสรุปความที่ผิดพลาดได้

เช่นเดียวกับอานันท์(๒๕๔๘)ที่เสนอว่าจากประสบการณ์การทำงานวิจัยนั้นพบว่าบางครั้งผู้ถูกวิจัยหรือชาวบ้านกลับวิจัยนักวิจัยมากกว่านักวิจัยศึกษาพวกเขา เพราะเขาจะทำการวิเคราะห์นักวิจัยก่อนว่าเป็นใคร มาทำอะไร จากนั้นเขาจะเลือกให้คำตอบตามที่เขาวิเคราะห์วิจัยนักวิจัย ดังนั้นคนที่นักวิจัยไปวิจัย เขากลับวิจัยผู้วิจัยบางทีอาจมากกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความรู้นั้นแฝงไว้ด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่เสมอ ด้วยเพราะการที่นักวิจัยติดยึดกับมุมมองที่เป็นสากลแล้ว

¹Cited in George Ritzer, *Sociological Theory*, p.523.

²Cited in Richard Jenkins, *Pierre Bourdieu*, p.53.

พยายามวิเคราะห์ผู้ถูกศึกษาเพียงฝ่ายเดียวนั้น นอกจากจะไม่ช่วยสร้างความเข้าใจแล้ว ยังอาจเป็นการสร้าง “ภาพตัวแทน”(representation) ขึ้นมา ซึ่งบางทีภาพที่สร้างนั้นมาจากปัญหาของความคิดแบบตรงกันข้าม(binary opposition)³

อย่างไรก็ตาม สำหรับญาณวิทยาในการรวบรวมข้อมูลนั้น ผู้ศึกษาเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของสำนักปรากฏการณ์วิทยา(phenomenology)⁴ ซึ่งตั้งบนฐานญาณวิทยาและภววิทยาของการสร้างความทางสังคม(social constructionism) ที่มองว่าความรู้และความหมาย(meaning)เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้รู้หรือมนุษย์(subject)กับสิ่งที่อ้างว่ารู้หรือโลกวัตถุ(object) ทั้งนี้โดยให้อภิปรัชญากับตัวผู้รู้ผ่านจิตสำนึกในการตีความหรือสร้างความหมายต่างๆให้กับสรรพสิ่ง(ภายใต้กระบวนการทัศน์ของสังคม) กล่าวคือให้ความสนใจกับกระบวนการในการสร้างความหมายหรือการทำความเข้าใจ โลกรอบตัวผ่านการเข้าใจการทำงานของจิตสำนึกของมนุษย์ โดยสิ่งที่ปรากฏการณ์วิทยาสนใจไม่ใช่โลกของวัตถุอย่างสำนักประจักษ์นิยม แต่สนใจ “ความหมาย” ที่มีต่อโลกของวัตถุ ซึ่งสะท้อนกลับจากภายใน(reflection) ทั้งนี้การสะท้อนกลับนั้นเป็นการกลับไปสู่ต้นตอหรือรากเหง้าของตัวปรากฏการณ์ว่ามีกระบวนการสร้างความหมายอย่างไร อันเป็นการศึกษาแหล่งที่มาของการรับรู้และความเข้าใจ(perception)ของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน

๓.๒ กรณีศึกษา

ผู้ศึกษาได้เลือกภาพตัวแทน(representation)พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน ๒ แห่งเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ ทั้งนี้โดยเลือกผู้ดำเนินการที่ได้รับอิทธิพลจากผู้เชี่ยวชาญกับที่ริเริ่มดำเนินการ โดยกลุ่มชุมชนท้องถิ่นเอง เพื่อจะได้สามารถศึกษาเปรียบเทียบและแสดงให้เห็นความแตกต่างของลักษณะการดำเนินการ ผลกระทบและปัญหาได้ชัดเจนขึ้น ดังนี้

๑. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ดำเนินการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น(เทศบาลเมือง)ครั้งนี้ด้วยความช่วยเหลือด้านวิชาการจากผู้เชี่ยวชาญและเน้นการจัดแสดงผ่านนิทรรศการแสดงวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ศึกษากรณี : พิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

³อานันท์ กาญจนพันธุ์, ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า 23.

⁴โปรคดู ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร, “เปรียบเทียบวิธีการหาความรู้ของสำนักประจักษ์นิยมแนววิเคราะห์ภาษาและสำนักปรากฏการณ์วิทยา” ใน รัฐศาสตร์แนววิพากษ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๘๖.

๒. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ดำเนินการ โดยกลุ่มเอกชน/ชุมชน(วัดร่วมกับชาวบ้าน)และเน้นการจัดแสดงวัตถุสิ่งของแสดงวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ศักยภาพ : พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

นอกจากนี้เพื่อความชัดเจนในการศึกษายังจัดแบ่งชอยกลุ่มตัวอย่างข้างต้นตามบทบาทและประเภทของกลุ่ม(typical case)ออกเป็น ๓ กลุ่มหลักๆ(Key Informants)ซึ่งอาจมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือเหลื่อมซ้อนกัน โดยเฉพาะพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ดำเนินการโดยชุมชน คือ

๑. กลุ่มผู้กำหนดนโยบายและงบประมาณ เช่น องค์กรปกครอง ข้าราชการ องค์กร/หน่วยงาน เป็นต้น

๒. กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ เช่น ผู้จัดทำ นักวิชาการ ภัณฑารักษ์ พระสงฆ์และผู้เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ(หมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์ฯและความรู้ความสามารถ)

๓. กลุ่มชุมชนท้องถิ่นในฐานะทุนและแหล่งทรัพยากรขององค์ความรู้ ความร่วมมือและที่สำคัญผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและลบจากการมี/ดำเนินการของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

๓.๓ ขอบเขตเวลาของการดำเนินการศึกษา

ประมาณ ๑๕ เดือน ตั้งแต่กันยายน ๒๕๔๘ – ธันวาคม ๒๕๕๑

๓.๔ ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล

ภาพรวมในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาใช้ระเบียบวิธีทางมานุษยวิทยาและตั้งบนฐานการวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ(Qualitative data)ทั้งนี้อาศัยวิธีการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาประกอบ แหล่งข้อมูลมีทั้งจากเอกสารและข้อมูลมุขปาฐะจากงานสนาม โดยเฉพาะจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการประชุมเสวนา ซึ่งพยายามเน้นมุมมองของคนใน(emic analysis) เพื่อเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้เกี่ยวข้องเพื่อผลเชิงปฏิบัติการต่อไป

เครื่องมือและวิธีการในขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล

สำหรับขั้นตอนและเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลทั้งจากแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องและจากกลุ่มตัวอย่างหลักทั้ง ๓ กลุ่มของทั้ง ๒ ชุมชนท้องถิ่นที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตั้งอยู่นั้น การได้มาซึ่งข้อมูลผู้ศึกษาจึงใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล ๒ วิธีการดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาจากการค้นคว้า ตำราวงแนวคิดและวิพากษ์แนวคิดและเนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องต่างๆ

๒. ศึกษาจากงานภาคสนาม ซึ่งเครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในขั้นตอนนี้ ผู้ศึกษาแบ่งวิธีการศึกษา ออก ๒ วิธีการเพื่อสะดวกและสอดคล้องกับวิธีวิทยา ดังนี้

๒.๑) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้เกี่ยวข้องเป็น “รายบุคคล” โดยการสัมภาษณ์ สันทนา แลกเปลี่ยนทั้งในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างและแบบเชิง ลึกจากผู้กำหนดนโยบายและงบประมาณ ภัณฑารักษ์ นักวิชาการพิพิธภัณฑ์หรือผู้จัดตั้ง/แกนนำ/ ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ ตลอดทั้งชาวบ้าน ในชุมชนท้องถิ่นกรณีศึกษา ทั้งนี้โดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบ เจาะจงเป้าหมาย(purposive sampling)ชุมชนละไม่ต่ำกว่า ๑๐ คน

๒.๒) การเก็บข้อมูลจาก “การสังเกต” (Observation) เพื่อเก็บรายละเอียดบางประเด็นที่ไม่ สามารถกระทำได้จากวิธีการข้างต้นเพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจและทดสอบแนวคิด สมมุติฐานที่เกี่ยวข้อง โดยใช้วิธีการสังเกตเพื่อศึกษาการกระทำ แบบแผนของการกระทำ (activities) ความหมายจากการกระทำ ความสัมพันธ์ กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน/ พิพิธภัณฑ์และสภาพแวดล้อมต่างๆที่เป็นประโยชน์แก่การศึกษา โดยประกอบด้วยวิธีการดังนี้

๒.๒.๑ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม(Participant Observation) เช่น เข้าร่วมจัดกิจกรรม หรือการจัดแสดงกับผู้จัดและร่วมชมพิพิธภัณฑ์กับผู้เข้าชมคนอื่นเพื่อพูดคุยสอบถามทัศนะ มุมมองต่างๆ

๒.๒.๒ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เช่น สังเกตแบบ แผนการดำเนินการ พฤติกรรมการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องตลอดทั้งพฤติกรรมกรเข้าชมการ แสดงของผู้เข้าชม

๓.๕ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล

เนื่องจากตระหนักความเป็นจริงของการศึกษาภาคสนามที่มีความซับซ้อน เคลื่อนไหวและ เปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลจึงต้องกระทำไปพร้อมกับขั้นตอน การเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สามารถตอบโต้(reflexivity)ตลอดทั้งการเชื่อมโยงแนวคิดต่างๆที่ผู้ ศึกษาที่อยู่เดิมและจากข้อมูลที่ประสพให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้สามารถตรวจสอบ ข้อมูลกับสมมุติฐานชั่วคราว(working hypothesis)ที่ตั้งไว้และกรอบแนวคิดหลักได้ทันทั่วทั้งที่และ ตลอดเวลา โดยเฉพาะการสรุปข้อมูล ประเด็นปัญหาต่างๆจากการระดมสมองของผู้เกี่ยวข้องจาก วิธีการประเมินชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงเป็น “การวิเคราะห์และวิพากษ์บน การวิเคราะห์อีกชั้นหนึ่ง”

สำหรับเครื่องมือตรวจสอบข้อมูลนั้นผู้ศึกษาอาศัยความหลากหลายของเทคนิคการรวบรวม ข้อมูลและแหล่งข้อมูลดังที่กล่าวข้างต้น(triangulation) ทั้งจากเอกสารและการศึกษาภาคสนาม ไม่ว่าหลักฐานที่เป็นเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่มีลาย ลักษณ์อักษร ตลอดทั้งหลักฐานที่เป็นตัวบุคคล(emic analysis)ด้วยการสัมภาษณ์สนทนา

แลกเปลี่ยนและสังเกตการณ์ ดังนั้นจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลายด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูลแบบต่างๆดังกล่าวข้างต้น กระบวนการทั้งหมดนี้จะช่วยในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือซึ่งกันและกัน (cross verification) ของข้อมูลที่รวบรวมได้

๓.๖ ขั้นตอนการสังเคราะห์ สรุปและนำเสนอผลการศึกษา

ผู้ศึกษาพยายามนำเสนอผลการศึกษาให้ตรงประเด็นการศึกษาที่ตั้งไว้เบื้องต้น (problem-oriented research) และพยายามนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่พบนอกเหนือจากสมมติฐานเดิมที่ตั้งไว้ ทั้งนี้ด้วยการนำเสนอผลการศึกษาโดยการพรรณนาวิเคราะห์และตีความ (hermeneutic) ในแบบ “ชาติพันธุ์นิพนธ์” (ethnography) อย่างไรก็ตามปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่ากรอบของการนำเสนอและตีความนั้นสามารถอยู่พ้นอิทธิพลของผู้ศึกษา ทั้งนี้อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าผู้ศึกษาอาจถูกครอบด้วยญาณทัศน์ (อันหนึ่งอันใด) อยู่อีกชั้นหนึ่ง โดยไม่รู้ตัวก็เป็นได้!